

نشر اسلامی در هند

[۲]

تفکر کلاسیک

• حسین مطیعی امین

در شماره ۶۸-۶۹ همین نشریه، برای ورود به مبحث اوضاع نشر دینی در شبه‌قاره هند، مقدمه‌های با عنوان «نگاهی به وضع مسلمانان در عرصه نشر دینی هند» منتشر شد. در ادامه همان بحث و طبق آنچه وعده شده بود، در این شماره به گوشه‌ای دیگر از تفکر اسلامی در هند پرداخته می‌شود. ان‌شاء‌الله در شماره‌های آتی فضاهای دیگر نشر اسلام معاصر در هند تقدیم خواهد شد.

گسترده‌ی جغرافیایی، فرهنگی و جمعیتی شبه‌قاره هند بر کسی پوشیده نیست و آنچه تحت عنوان بررسی اوضاع نشر دینی (اسلامی) معاصر هند در این مقاله بررسی می‌شود، وضع مسلمانان در محدوده شهر دهلی و شمال هند است و آن هم مختص به مهم‌ترین جریان‌های فکری ایجاد شده در این منطقه. تحقیق و پژوهش درباره شبه‌قاره هند به چند دلیل، ناهموار و دشوار است. اول وجود زبان‌های مختلف رسمی و غیررسمی رایج در این سرزمین؛ دوم گستردگی فرق و مذاهب گوناگون اسلامی - صوفیانه، متشرعانه، الحادی و جز آن؛ سوم، وجود جریان‌های سیاسی احزاب اسلامی (فعال و غیرفعال). با وجود این دشواری‌ها می‌توان اندیشه اسلامی معاصر هند را در دو جریان عمده شناسایی کرد. جریان اول در ادامه تفکر کلاسیک اسلامی نمود می‌یابد و جریان دوم با برخورد اندیشه غربی به ظهور می‌رسد که به عنوان نوگرایی اسلامی (Islamic Modernism) از آن یاد می‌کنند. در این مجال، تاریخچه، مؤثرترین رهبران و برخی آثار مکتوب جریان اول (تفکر کلاسیک اسلامی معاصر) مرور می‌شود و بحث نوگرایی اسلامی در شماره‌های آتی مطرح خواهد شد.

تفکر کلاسیک اسلامی معاصر

سرنخ‌های تفکر کلاسیک اسلامی معاصر را می‌توان از دورهٔ سید احمد سرهندی (۹۷۱-۱۰۳۴) پی گرفت. سیداحمد سرهندی معروف به مجدد الف ثانی در آغاز از دو سلسلهٔ قادریه و چشتیه خرقة گرفت و تلاش وی برای پیوند فرقه‌های چشتیه، قادریه و نقشبندیه منجر به فرقهٔ جدیدی به نام مجددیه شد.

(برای تفصیل این ماجرا رک: Saiyid Atar Abbas Rizvi, v01 369-372) سید احمد با بدعت آئین اکبری مخالفت ورزید و به اصلاح دینی همت گمارد. وی معتقد بود که بزرگترین کار نیک ترویج شریعت و احیای احکام اسلامی است و تصوفی که به شریعت عمل نکند، مذموم است. در رد این‌گونه متصوفه معارف لَدُنْیَه را نگاشت. البته باید گفت که وی هیچ‌گاه اصل تصوف را انکار نکرد. از نظر وی هر گروه و مذهبی که خللی در سنت ایجاد کند مرتد است و رسالهٔ ردِّ روافض وی نمود چنین اندیشه‌ای است. این رساله در حقیقت در پاسخ به نامهٔ علمای شیعهٔ ایران به علمای ماوراءالنهر در خصوص یورش به حرم مطهر امام رضا (ع) توسط عبدالله خان ازبک (۹۷۷ / ۱۵۹۲) است.^۱

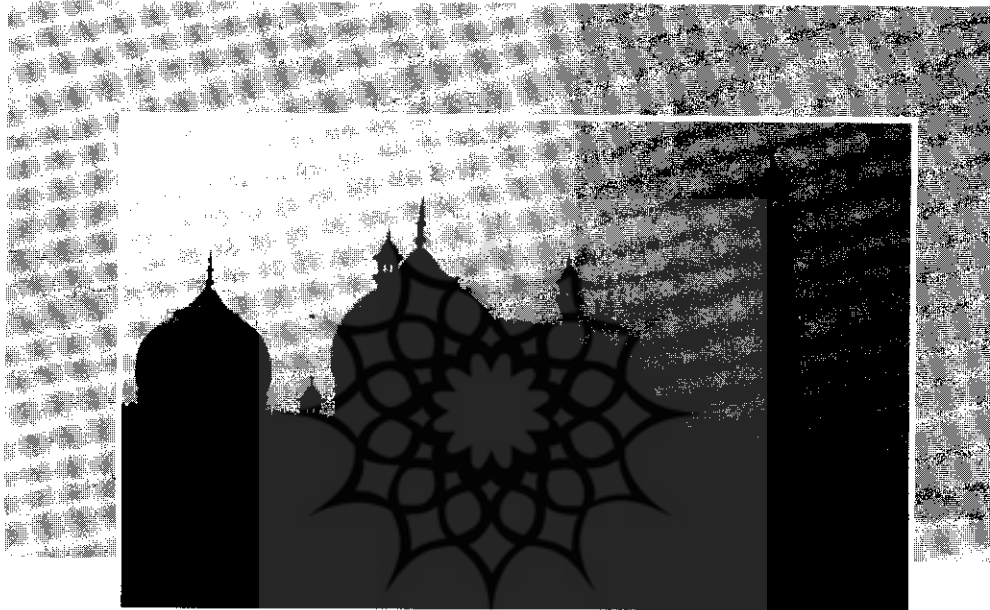
سیداحمد هرگونه احترام به پیامبر (ص) و ائمه (ع) را نقض توحید می‌دانست و رسالهٔ تهلیلیهٔ وی گواه این مدعاست. در این رساله وی بر توحید و ابعاد آن تکیه زیادی دارد. همچنین وی با فلسفه و فیلسوفان نیز ارتباط خوبی نداشت و رسالهٔ اثبات النبوة را علیه این گروه به رشته تحریر در آورد. از دیگر رساله‌های وی می‌توان به المبداء و المعاد، مکاشفات غیبیه، آداب المریدین و مکتوبات اشاره کرد.

اندیشهٔ مجدد الف ثانی در اطراف و اکناف هند پراکنده شد و مخالفان و موافقان اندیشه‌های او را رواج دادند. از کسانی که در ترویج افکار مجدد الف ثانی مؤثر بودند می‌توان به عبدالحق محدث دهلوی^۲ (۹۵۸-۱۰۵۲) اشاره کرد. اندیشهٔ محدث دهلوی هم عرض اندیشهٔ مجدد الف ثانی پیش رفت و بعد از گذشت حدود دو سده ظهور یافت. چنانچه گفته شد، اگر سرنخ تفکر کلاسیک اسلامی معاصر را مجدد الف ثانی فرض کنیم، تکامل و رشد این تفکر در سدهٔ یازدهم هجری با حضور شاه ولی الله دهلوی به اوج می‌رسد. فضای این سده تعصب و افراط اندیشهٔ مجدد الف ثانی را بر نمی‌تابد. هنگامه‌ای است که حکومت مسلمانان رو به انحطاط می‌رود و سلطه بریتانیا هر روز بیشتر می‌شود. اندیشه‌های ولی الله در این دوره فصل جدیدی در عرصهٔ اندیشهٔ اسلامی است که به طبع مورد استقبال قرار گرفت و پیروان زیادی پیدا کرد. فضای آموزش سنتی با آموزه‌های ولی الله تغییراتی یافت، معلم و شاگرد در پی این تغییرات متحول شدند و جنبش ولی اللهی معنا گرفت.

[۱]

شاه ولی الله دهلوی (۱۷۰۴-۱۷۶۳) در روستایی از توابع مظفر گره در حوالی دهلی متولد شد. تحصیلات مقدماتی خود را نزد پدرش در مدرسهٔ رحیمیه (مؤسس این مدرسه پدر شاه ولی الله شاه عبدالرحیم است) آموخت و بعد از فوت پدر و اتمام تحصیلات در همان مدرسه به تدریس پرداخت. سپس به حجاز رفت و نزد شیخ ابوطاهر علم حدیث فرا گرفت. می‌گویند با شیخ عبدالوهاب نیز ملاقات داشته است. در ۱۷۳۲ به هند بازگشت و به پرورش شاگردان و تدوین کتاب‌های خود پرداخت.

دوره‌ای که شاه ولی الله در آن می‌زیست، دوره آشوب و فتنه‌خیزی است و تمام ساکنان هند از جمله مسلمانان از این آشوب‌ها بی‌گزند نبودند. شمال هند از ایام طفولیت شاه ولی الله عرصهٔ منازعهٔ پادشاهان و سیاست‌مداران مسلمان بود. با مرگ اورنگ زیب (۱۷۰۷) اقتدار پادشاهان مغول شکسته شد. از این سال تا ۱۷۶۴، هندوستان هشت پادشاه به خود دید که غالباً به دست یکدیگر به قتل رسیدند. در این دوران هند صحنهٔ جنگ وجدال‌های داخلی و خارجی بود از جمله نادرشاه تا تسلط کمپانی هند شرقی و درگیری‌های دینی هندو و مسلمان. در این گیر و دار هر روز قدرت مسلمانان تضعیف می‌شد و مناقشات سیاسی افزون می‌گشت. در این فضا شاه ولی الله احیای مجدد حکومت اسلامی را در سر می‌پروراند. وی درصدد بود که امت اسلامی هند به سمت قرآن و ندای آسمانی آن برونزد و از فرهنگ و سنت‌های اسلامی فاصله نگیرند. قمر حسن در کتاب مسلمانان در هند می‌نویسد: «ولی الله نمی‌خواست مسلمانان در شمار بخشی از میلیون‌ها نفر هندی در شبه قاره هند باشند، بلکه می‌خواست پیوند آنها را با مسلمانان جهان مستحکم دارد». وی سعی داشت که مسلمانان را از هندوان جدا سازد و معتقد بود که مسلمانی حد و مرز جغرافیایی ندارد و احتمالاً به همین دلیل طی نامه‌ای به شاه ابدالی (فرمانروای افغانی که سابق بر آن از سرداران نادر شاه افشار بود) در سومین حمله‌اش به پانی پت (۱۷۶۱) نوشت: «کنترل قدرت در دست هندوان است، زیرا از نظر نفرت بیشترند و ثروت این سرزمین را تصاحب کرده‌اند و این در حالی است که مسلمانان بی چیز و فقیرند، در این موقعیت تو تنها کسی هستی که می‌توانی مسلمانان را از شر دشمنان رها سازی.»^۳ جدای از مسائل سیاسی و درگیری‌های مذهبی مهم‌ترین دستاورد شاه ولی الله ایجاد تحول در حوزه‌های علمیه بود. وی برای اولین بار «حدیث» را محور دروس حوزه قرار داد. به کتاب موطا اثر مالک ارج می‌نهاد و شرحی به فارسی با عنوان المصطفی و شرحی به زبان عربی به نام المسوی بر این کتاب نگاشت. از جمله کتاب‌های وی در حدیث می‌توان به چهل حدیث، النوادر من الحدیث اشاره کرد. در علم اصول

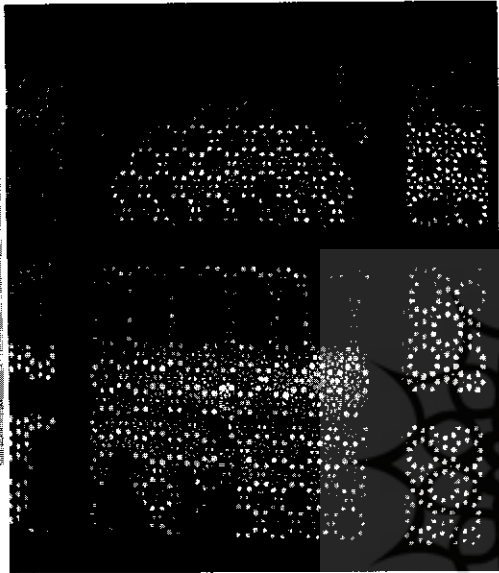
تحت عنوان *Conclusive Argument from God* به چاپ رسیده است. آنچه بدیهی است این که فعالیت شاه ولی‌الله در میان مسلمانان شبه‌قاره بیشتر از آن که سیاسی باشد، فعالیتی فرهنگی بود و بیشترین تأثیر خود را در شمال هند به‌ویژه در غرب ایالت اوتاراپرداش گذاشت. چنانکه از سده هجدهم به بعد غالب اندیشمندان اسلامی و علمای تأثیرگذار در عرصه‌اندیشه سیاسی اسلامی از پیروان شاه ولی‌الله و بیشتر از همین خطه بودند.

[۲]

پس از وفات شاه ولی‌الله جنبش ولی‌اللهی توسط فرزندان و نوادگان وی پی گرفته شد. اولین جانشین وی شاه عبدالعزیز پسر شاه ولی‌الله است که در سال ۱۷۶۲ بعد از مرگ پدر بر کرسی وی نشست. در این زمان نفوذ انگلیسی‌ها در هند بیشتر شد. شاه عبدالعزیز از یک طرف نگران بالا گرفتن قدرت «مرات‌ها» و «جات‌ها»ی هندو و سیک بود و از طرف دیگر از وجود انگلیسی‌ها خوف داشت. نگرانی دیگر وی وجود شیعیان در رأس حکومت بود، می‌گویند میرزا نجف علیخان (ذوالفقار الدوله) که از شیعیان متعصب بود، در سال ۱۷۷۲ زمام امور دهلی را به عهده گرفت و شاه گورکانی نیز از فرمانبران او شد. شاه عبدالعزیز که نگران تهمت‌های

نیز آثاری را به رشته تحریر در آورد که مهم‌ترین آنها الانصاف فی بیان سبب الاختلاف است. در باب اجتهاد و تقلید کتابی با عنوان عقدالجید فی احکام الاجتهاد و التقليد نگاشت. در این کتاب طبق نظر رایج میان اهل سنت به سه نوع مجتهد قایل شد: ۱- مجتهدان مطلق که ائمه اربعه هستند. ۲- مجتهد فی المذهب ۳- مجتهد فی الفتوی. گفتنی است که وی در رد تشیع معتدل‌تر از سید احمد سرهندی بود و کتاب‌هایی را در این موضوع نوشت که گاه به‌طور مستقیم و گاه به‌طور ضمنی در آنها به رد افکار تشیع می‌پردازد. از جمله مهم‌ترین این کتاب‌ها می‌توان به تفهیمات الالهیه، قرۃ‌العینین فی تفضیل الشیخین، از الة الخفاه و فیوض الحرمین اشاره کرد.

معروف‌ترین کتاب ولی‌حجة‌الله‌البالغه است. این کتاب در موضوع کلام است که با تمسک به قرآن و حدیث از فلسفه یونانی و عقل‌گرایی و فلسفه‌بافی آنان تبری جسته است و میان مکتب اشراق و مشاء، بیشترین گرایش وی به مشائین است و دیدگاه ملاصدرا را در مسئله خلقت و آفرینش نکوهیده است. از وحدت وجود ابن عربی نیز انتقاد کرده است و گاهی نیز درصدد سازش بین وحدت وجود و وحدت شهود است. ترجمه انگلیسی این کتاب در سال ۱۹۹۵ از طرف انتشارات بریل

نجف علیخان نسبت به افکار خود بود، برای تبرئه اسلاف و اخلاف خود کتابی به عنوان اظهارالحق نوشت، در این کتاب اثبات کرد که وی و پدرش (شاه ولی الله) ارادت و علاقه خاصی به ائمه و اهل بیت (ع) دارند. یا نوشتن این رساله برخی شاه عبدالعزیز را به تشیع متهم کردند و وی را رافضی خواندند. شاه عبدالعزیز شاید برای رفع این تهمت به نگارش کتاب تحفه اثناعشریه^۴ اهتمام ورزید. تحفه اثناعشریه در حقیقت یکی از مهم ترین کتاب های اعتقادی هند است که در سال ۱۲۰۴/۱۷۸۹ تکمیل شد. جالب آن که اگر چه مؤلف در این کتاب افکار تشیع را رد کرده اما به نوعی در فضای رو به نضج شیعه کتاب خود را از باب تبرک و تیمم به دوازده فصل تقسیم کرده است و خود می گویند: از آن جهت این کار را کردم تا از فیض ائمه دوازده گانه اهل بیت برخوردار باشم. کتاب تحفه اثناعشریه به مسائلی چون تاریخچه ظهور شیعه، بنیادگذاران و اسلاف شیعه، اصول عقاید، امامت، فقه، عادات، تعصبات و رسوم شیعه می پردازد. با انتشار این کتاب مرجع بزرگ شیعه سید دلدار علی غفرانمآب که از شاگردان وحید بهبهانی است به پاسخ می پردازد و کتاب های زیر را به رشته تحریر می آورد. صوارم الهیات (در ابطال فصل پنجم تحفه اثناعشریه)، حسام الاسلام (در رد فصل ششم)، احیاء السنه (در رد فصل هشتم)، رساله ذوالفقار (در رد فصل دوازدهم)، خاتمه صوارم (در رد فصل چهارم)، بعد از وفات دلدار علی، سید محمد سلطان العلماء و سید حسین سلطان العلماء دو پسر سید دلدار علی به رد تحفه اثناعشریه پرداختند. بوزق (در رد فصل هفتم)، طعن ایرماح (در رد فصل دهم)، بارقه ضیغمیه (در رد فصل دهم)، طرد المعاندین (در رد فصل دوازدهم) برق الخاطف (در رد دفاع شاه عبدالعزیز از عائشه)، همچنین شاگرد دلدار علی مفتی محمد قلی چند رساله در رد تحفه اثناعشریه نوشت: سیف النصری (در رد فصل اول)، تقلیب المکائد (در رد فصل دوم)، برهان سادات (در رد فصل هفتم)، تشیید المطاعن (در رد فصل دهم). بعد از مفتی محمد قلی پسر وی سید حامد حسین نیز در رد تحفه اثناعشریه کتاب عبقات الانوار را نوشت. تحفه اثناعشریه در فضای شبه قاره تأثیر زیادی داشت، بسیاری از مجادلات و بحث های کلامی میان اهل سنت و شیعیان را باعث شد، که این مباحث تا به امروز نیز ادامه دارد.

[۳]

شاه عبدالعزیز در ۷۹ سالگی (۱۲۳۸) درگذشت. چون پسری نداشت نوه دختری اش شاه اسحاق جانشین وی شد. دوره شاه اسحاق شمال هند در فتنه سیک ها و مراتاها بود و وی مجبور شد از هند به مکه هجرت کند و در همان دیار جان سپرد. سید احمد بریلوی معروف به شهید (۱۷۸۶-۱۸۳۱) که از شاگردان شاه عبدالعزیز بود و حتی شاه اسحاق نیز با او بیعت کرده بود به عنوان جانشین شاه اسحاق به فعالیت ادامه داد. این دوره

جنبش ولی الهی تحت تأثیر مستقیم آموزه های عبدالوهاب قرار گرفت و به جنبشی سیاسی تبدیل شد و اندیشه «جهاد» علیه کفار رواج یافت. زندگانی سید احمد بریلوی (شهید)، در مبارزه علیه انگلیسی ها و سیک ها سیری شد تا در این راه وی و بسیاری از همراهانش کشته شدند (قتل عام بالکوت ۱۸۳۶).

یکی از یاران قدرت مند و اهل فکر سید احمد، شاه اسماعیل نوه شاه ولی الله بود. سید احمد را اگر قلب جنبش و جهاد فرض کنیم، شاه اسماعیل مغز متفکر آن است. وی تئورسین جنبش سید احمد (محمدیه) بود. معروف ترین کتاب او تقویت الایمان است که در حقیقت هم اکنون نیز اصلی ترین کتاب (فرقه محمدیه) به شمار می رود. کتاب دیگر وی صراط مستقیم مشتمل بر یک مقدمه و چهار باب است. باب اول طریق ولایت و طریق نبوت، باب دوم تصوف، باب سوم جوهر اصول و تعالیم وهابیه، باب چهارم طریق سیر و سلوک طریقت محمدیه). باب اول و چهارم را شاه اسماعیل نگاشته و دوم و سوم را مولانا عبدالحی داماد شاه عبدالعزیز. گفتنی است این دو کتاب یعنی تقویت الایمان و صراط مستقیم را بعضی منابع از آن سید احمد دانسته اند.^۵

در حقیقت بعد از جنبش ولی الهی، جنبش سید احمد مؤثرترین حرکت در راه احیای تفکر کلاسیک اسلامی در شبه قاره هند تا پیش از تأسیس حوزه دثوبند و سازمان تبلیغی جماعت است.

[۴]

علمای حرمین الشریفین را در مخالفت آنان گرفت و در کتابی به نام حسام الحرمین علی منکر اهل الکفر و المین گرد آورد.

همان طور که گفته شد وی معتقد بود که رسول (ص) عالم به همه غیب است و همه احوال آدمیان را تا روز قیامت می داند و می داند که چه کسی به بهشت و یا به جهنم می رود علم او هیچ استثنا ندارد و به همه چیز احاطه دارد. در این موضوع نیز چندین رساله تألیف کرد از جمله انبیا، المصطفی و خالص الاعتقاد، الدولة المکیه و فیوض المکیه.

درباره استمداد و استعانة به اولیاء و اهل قبور و حرمت سجده تحیت رساله ای به نام الزیة الزکیة لحریم سجود التحیه نگاشت. در رد غناء و موسیقی در ایام شهادت حسین بن علی نیز رساله ای به نام تعزیه نوشت. برخی تألیفات وی را به ۵۰۰ عنوان روایت کرده اند که پرجمع ترین آن الفتاوی الرضویه در ۱۲ هزار صفحه نوشته است. از مهمترین کتاب های وی ترجمه قرآن به نام کنز الایمان است.

از مشهورترین عالمان معاصر مدرسه بریلوی می توان حفظ ملت عبدالعزیز محدث، مولانا بدرالقادری، مولانا عبدالشاهد خان شیروانی، مولانا افتخار احمد قادری، پرفسور مسعود احمد، مولانا یاسین اختر مصباحی را نام برد.

[۵]

به دنبال سیر تفکر کلاسیک اسلامی و طریق اندیشه شاه ولی الله دهلوی در سده معاصر حرکت های تازه ای ایجاد شد. مهم ترین این حرکت ها رami توان در دو سازمان انسجام یافته پی گرفت: تبلیغی جماعت و جماعت اسلامی.

تبلیغی جماعت

پس از شهادت سید احمد شهید و شاه اسماعیل ملقب به شهید، علمای حوزه دثوبند جریان تفکر کلاسیک اسلامی را پی گرفتند. افرادی چون مولانا قاسم نانوتوی، فضل الرحمن عثمان، سید احمد گنوهی. مولانا محمد اسماعیل که از علماء و عرفای مشهور و از ارادتمندان خانواده ولی الله بود در آستانه منطقه میوات^{۱۱} (منطقه نظام الدین، دهلی، هم اکنون از مناطق مسلمان نشین است) سکونت داشت وی با علمای دثوبند نزدیک و در حلقه آنها بود. پس از درگذشت محمد اسماعیل (۱۸۹۸) این نزدیکی با دثوبند ادامه یافت. به طوری که پسران وی یعنی مولانا محمد، مولانا محمد یحیی و مولانا محمد الیاس (بنیان گذار تبلیغی جماعت) همه از تحصیل کردگان دثوبند بودند.

محمد الیاس، سومین فرزند محمد اسماعیل در سال ۱۳۰۳/۱۸۸۵ به دنیا آمد. همانطور که گفته شد وی در خانواده ای بالید که اعضای آن از علما و فضلالی حوزه علمی دثوبند بودند. زمانی که محمد الیاس فوت کرد، محمد اسماعیل خردسال بود، محمد یحیی برادر بزرگترش پرورش

در اینجا لازم است یکی دیگر از شخصیت هایی که پیرو جنبش ولی اللهی بود و تفکری جدید را در این جنبش بنا گذاشت معرفی کرد و آن سید احمد رضا خان بریلوی است (۱۸۵۶-۱۹۲۱ / ۱۲۷۲-۱۹۲۱). همان طور که قبلا گفته شد، یکی از پیروان شاه ولی الله که در برخی از اندیشه ها با وی مخالفت ورزید مولانا عبدالحق محدث دهلوی بود. احمد رضا خان با تکیه بر آرای عبدالحق محدث، با آراء دارالعلوم دثوبندیان و دارالعلوم ندوة العلماء آرای وهابیان مخالفت می ورزید و هرگونه تسامح و سازش میان هندو و مسلمان را مردود می دانست. مکتب بریلوی معتقد بود که رسول حاضر و ناظر بر همه عالم است و ذره ذره این عالم جلوه گاه وجود روحانی و نورانی اوست (ص). این روحانیت و نورانیت قرب و بعد مکانی ندارد، زیرا عالم خلق مقید به زمان و مکان است، در حالی که عالم امر این قیود را ندارد. باید به زیارت اولیاء الله رفت، زیرا نور جهان از نور آنان است. حضرت رسول (ص) عالم غیب است و حقیقت روح متشابهات قرآن را می داند و تمام آینده و گذشته وقایع این جهان را در لوح محفوظ می بیند. آن حضرت نوری است که سایه ندارد. بشریت او با بشریت همه خلق متفاوت است. اولیا نیز همچنین ناظر به نور خدا هستند و پرده ای بین آنان و خدا وجود ندارد. کرامات و تصرفات بعد از وفات آنان نیز به دستور خداوند انجام می شود و شرطا این استمداد حضور بر سر مزار آنان نیست. هیچگاه سلسله اولیا انقطاع نمی پذیرد و در میان امت همیشه چهل تن از ابدال می زیند.^{۱۲}

سید احمد بر خلاف شاه عبدالعزیز و جانشینان بعد از او نسبت به تشیع و امامان شیعه (ع) ارادت کامل دارد و خود را دست گرفته امیر المؤمنین علی بن مرتضی (ع) می داند.

احمد رضا خان به سال ۱۸۶۹ به حج سفر کرد و نزد سید احمد زینی دحلان شافعی مکی و شیخ عبدالرحمن سراج و شیخ حسین بن صالح جمل اللیل درس خواند و به هند بازگشت و دوباره به سال ۱۹۰۵ به زیارت حرمین شریفین رفت و با علمای حجاز حشر و نشر داشت و با افکار عبدالوهاب آشنا شد. بعد از بازگشت به هند به جمعیت ندوة العلماء پیوست، اما بعد از مدتی از آن خارج شد و به مخالفت پرداخت. اولین کتابی که در رد ندوة العلماء نوشت به نام تحفة الحنفیه بود. گفتنی است که رسالات متعددی نیز در همین موضوع نوشته است و فتاوی متعددی نیز از علمای هندی علیه علماء ندوه گرفت و در کتابی به نام الجام السنه لاهل الفتنة گرد آورد. همچنین تأیید علمای حرمین شریفین را نیز علیه ندوه در کتابی به نام فتاوی الحرمین برجف ندوة گرد آورد. بعد از علمای ندوه به رد علمای دثوبند مانند امام محمد قاسم نانوتوی، علامه رشید احمد گنوهی و شیخ احمد سهارانپوری و مولانا اشرف علی تھانوی پرداخت و تأیید

پاکستان، کشورهای غرب آمریکا و اروپاست.^{۱۳}

در نخستین سفرهای تبلیغی که خود مولانا محمد الیاس همراه کاروان بود تأکید اصلی بر یاد دادن کلمه شهادتین و آموختن نماز به مسلمانان بود. جنبش تبلیغی جماعت بدین ترتیب شکل گرفت، این گروه خطامشی شاه ولی الله و شاه عبدالعزیز را دنبال می‌کردند. کم‌کم اعضای این سازمان از حلقه ارادت متصوفه خارج شدند. مولانا الیاس اعتقاد داشت که علت اصلی خرابی‌ها و فسادها دور شدن مردم از دین و غلبه دنیا بر دین است. از جمله اصولی که این جنبش بر آن تأکید داشت شعائر و مناسک، نماز، روزه، گذاشتن ریش و دعا خواندن بود و شاید تلاش‌های مولانا الیاس در همین شعائر خلاصه می‌شد.

امروزه این سازمان دینی اجتماعی از همه سازمان‌های دیگر فعال‌تر و بانفوذتر است، صدها هزار نفر هوادار و اعضای تمام‌وقت دارد. ابوالحسن ندوی در کتاب دینی دعوت می‌گوید: «اگر حکومتی با تمام اقتدار و نیروی خود تلاش می‌کرد جنبش دینداری را در میان توده‌های مردم رواج دهد، به اندازه «تبلیغی جماعت» موفق نمی‌شد.»^{۱۴} از متون مهمی که در میان این گروه کرا را تدریس و چاپ می‌شود، تقویة الایمان، اثر محمد اسماعیل شهید خلیفه دست راست سید احمد بریلوی است. فضائل الاعمال، اثر مولانا زکریا نیز از امهات کتب این گروه است. این کتاب حاوی قصه‌های صحابه، نقل احادیث راجع به فضائل نماز، صوم، زکوة و غیره است. می‌توان گفت فعالیت این سازمان بیشتر عوام‌پسندانانه است و پایگاه علمی خاصی ندارد. برخلاف جنبش جماعت اسلامی که مولانا ابوالاعلی مودودی بنیان آن را گذاشته است که بیشتر جنبه دین‌شناسی دارد تا دینداری.

وی را به عهده گرفت و او را به شهر گنگوه برد. محمد الیاس هم از محضر برادر درس می‌گرفت و هم از محضر استاد برادرش مولانا رشید احمد گنگوهی شاگرد مولانا قاسم نانوتوی بهره می‌برد. سال ۱۹۰۵ رشید احمد فوت کرد. محمد الیاس در سال ۱۹۰۸ به دارالعلوم دثوبند رفت و از محضر مولانا محمود الحسن درس می‌گرفت. در سال ۱۹۱۰ فارغ التحصیل شد و در همانجا به تدریس پرداخت. کتاب‌هایی که در آنجا تدریس می‌کرد کنزالدقائق، بحر الرائق، هدایه، نور الانوار بود. سال ۱۹۱۵ با محمود الحسن به مکه عازم شد. پس از بازگشت به درخواست اهالی محله نظام‌الدین تولیت مسجدی را که پدرش در آنجا بنا کرده بود، پذیرفت و همچنین اداره مدرسه‌ای دینی در منطقه میوات را به عهده داشت. بدین ترتیب جرقه‌های جنبش تبلیغی زده شد.

مردم میوات با خانواده محمد الیاس از زمان پدرش پیوند داشتند و هنگامی که متوجه شدند محمد الیاس تصمیم گرفته است محله نظام‌الدین را مرکزی برای خود سازد، گرد او جمع شدند. مولانا الیاس برای اصلاح وضع میوات لازم دید مردم را با احکام شریعت اسلام آشنا سازد، بدین منظور چند مدرسه در آن منطقه تأسیس کرد. اما این روش، روش مناسبی نبود چون مردم میوات اکثر کشاورز بودند و بچه‌های خود را به کشاورزی مشغول می‌کردند، از این گذشته اگر بچه‌ها هم به مدرسه می‌آمدند، بزرگان از آموزه‌های او بی‌بهره می‌ماندند. به این ترتیب مولانا الیاس تصمیم گرفت افراد دیندار را متقاعد کند که چند روز از کسب و کار دست بکشند و با کاروان کوچکی که ترتیب داده بود به سفرهای تبلیغی بروند. این روند ادامه یافت و تا به امروز همچنان افراد این سازمان در اقصی نقاط جهان به تبلیغ می‌پردازند. حوزه فعالیت این سازمان بیشتر

نمی‌شود و نظامی اعتقادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... است. ۳- از نظر اسلام زندگی انسان بر معنویت استوار است. ۴- اسلام در کنار اصلاح فرد به اصلاح جامعه نیز می‌اندیشد.^{۱۴} به قول ابوالاعلی مودودی «هدف جماعت، ایجاد جامعه نمونه در جهان است».^{۱۵} جماعت اسلامی به عنوان قدیم ترین حرکت اسلام‌گرایی در جهان اسلام و بخصوص در پاکستان فعالیت دارد. این بنیاد از ۲۶ آگوست ۱۹۴۱ با فعالیت‌های ابوالاعلی مودودی تأسیس شد و تحت تأثیر آموزه‌های مودودی دیدگاه‌های اسلامی را در مقابل ایدئولوژی‌های غربی مانند مارکسیسم، ماتریالیسم و کاپیتالیسم مطرح کرد. و هر روز به تعداد اعضای خود افزود بطوری که در ۱۹۴۷، ۳۸۵ عضو داشت و در ۱۹۸۹، ۵۷۲۳ عضو ثابت و ۳۰۵۷۹۲ عضو غیررسمی در این بنیاد مشغول فعالیت بودند. از دهه ۱۹۶۰ زنان نیز به حزب جماعت اسلامی پیوستند و مراکز و نهادهای انتشاراتی زیادی اندیشه‌های این گروه را که غالباً از طلاب جوان هستند، منتشر می‌کند.

در ۱۹۵۰ هنگامی که مودودی از زندان آزاد شد جماعت اسلامی با انتخابات پنجاب وارد عرصه سیاسی شد و با فرقه‌های سیاسی مانند احمدیه بطور مستقیم و غیرمستقیم به مقابله پرداخت. جماعت اسلامی از آغاز سه رهبر داشته است. ۱- ابوالاعلی مودودی (۱۹۷۲-۱۹۴۱)، میان طفیل محمد (۱۹۷۲-۱۹۸۷) و قاضی حسین احمد (از ۱۹۸۷).

سید ابوالاعلی مودودی: تئوریسین اسلامی و سیاسی اردو زبان (۱۹۰۲-۱۹۷۹) یکی از بانفوذترین اندیشه‌مندان معاصر اسلامی در شبه‌قاره است. وی در اورنگ آباد (حیدرآباد دکن، ایالت مهاراشتر) به دنیا آمد. بعد از اتمام تحصیلات در سن ۱۷ سالگی به شغل روزنامه‌نگاری پرداخت. در سال ۱۹۲۱ به دهلی آمد و سر دبیر روزنامه مسلم (Muslim) شد. این روزنامه، روزنامه رسمی جمعیت علمای هند بود. وی تا سال ۱۹۲۴ در این روزنامه کار می‌کرد این سال‌ها، سال‌های یادگیری و تحصیلات جدی مودودی بود. انگلیسی، عربی و درس نظامی را فرا گرفت و در ۱۹۲۶ اجازه حدیث دریافت کرد و عنوان عالم از مدرسه دثوبند گرفت، اما او هیچ‌گاه خود را منتسب به جایگاهش در مدرسه دثوبند نکرد. در ۱۹۲۴ وارد نهضت خلافت شد و با حاکمیت انگلیس به مبارزه پرداخت. اولین کتاب وی الجهاد فی الاسلام است که در سال ۱۹۳۰ منتشر گردید. در سال ۱۹۳۳ سردبیر ماهنامه ترجمان القرآن شد. موضوع اصلی این مجله پاسخ به سوالات روز درباره مسائل اسلام و دنیای معاصر غرب بود. در این پاسخ‌ها سعی می‌شد مشکلات از طریق راه‌حل‌های اسلام گشوده شود، راه‌حلی که مبتنی بر قرآن و سنت بود. در اواسط دهه سی مودودی وارد عرصه سیاسی و فرهنگی مسلمانان هند شد و سعی کرد جلوه‌های اسلام را از نقطه نظر سیاسی، اجتماعی، اقتصادی بررسی کند. در این راستا با علامه اقبال ملاقات داشت و با همکاری وی ریاست دارالسلام (ایالت پنجاب) را پذیرفت. در دهه چهل جماعت اسلامی را

[۶]

جماعت اسلامی

هند در ربع دوم نیمه اول سده بیستم بسیار بحرانی بود. از نظر سیاسی جنبش استقلال هند اوج می‌گرفت، از لحاظ آموزشی هندوها از مسلمانان جلوتر بودند. از لحاظ سیاسی حزب کنگره سرآمد احزاب بود. همزمان با اوج‌گیری جنبش استقلال، حزب‌های سیاسی احیای هندوئیسم مانند آریاسماج، هندو ماها سبها و آر.س.س نضج می‌گرفت و اسلام‌ستیزی و اصلاح دینی از موضوعات داغ بحث احزاب بود. علاوه بر این، مسلمانان از دوطرف دیگر مورد هجوم قرار گرفتند، یکسو می‌لغان مسیحی بودند و از سوی دیگر اندیشه‌ها و فلسفه‌های غربی که مکاتب مادی‌گری را ترویج می‌کردند. و نظام‌های آموزشی غربی که در مقابل مکتب‌ها و مدارس اسلامی قرار می‌گرفتند. نگرش‌های ماتریالیسم، لیبرالیسم، سوسیالیسم و مارکسیسم پیکره آموزه‌های اسلامی را می‌خراشید و مسلمانان را در ورطه انحطاط قرار می‌داد.

همان طور که قبلاً گفته شد نگرش مردم به اسلام به دو گونه بود: ۱- نگرش عامیانه ۲- نگرش علمی (مدرسه‌ای). نگرش عامیانه همان نگرشی بود که جنبش تبلیغی جماعت رواج می‌داد. اما نگرش علمی یا مدرسه‌ای اسلام را در مجموعه علوم قدیمی فقه و حدیث، صرف و نحو، منطق و کلام طرح می‌کرد. در این زمان ابوالاعلی مودودی طرحی جدید از اسلام پی ریخت که از یک طرف به مبارزه با مکاتب غربی برود و از طرف دیگر نمای از اسلام پویا مبتنی بر فکر و دانش بنیان گذارد.

در این رهگذر جنبش جماعت اسلامی اصول و مرام خاصی را برای خود تعریف کرد: ۱- اسلام دینی جامع و کامل است که قابلیت تطابق بازمنا‌های مختلف را دارد. ۲- اسلام به مراسم و مناسک عبادی منحصر

۱۰- دعوت اسلامی، اس کا اصول، طریقہ کا اور مقتضات (جنبش اسلامی، اصول، روش و اقتضات آن)، رامپور، ۱۹۵۲۔
 ۱۱- دورنٹو کا چیلنج اور نوجوان (چالش دورۂ معاصر و جوان)، لاہور ۱۹۷۶۔ این کتاب با عنوان زیر به انگلیسی ترجمہ شدہ است۔
Challenge of the modern Age and the youth, 1977.
 ۱۲- دین الحق (دین راستین)، ۱۹۵۲، این کتاب بہ زبان های مختلف ترجمہ شدہ است:

A) The Religion of truth, lahore, 1967.

B) The true conduct of life, Delhi, 1962.

همچنین بہ زبان های عربی، بنگالی، ہندی، مالایی و مراٹی ترجمہ شدہ است۔

۱۳- ایک اہم استفتاء، (استفتایی مهم)، لاہور، (بی تا)۔

۱۴- فضائل قرآن، لاہور ۱۹۷۷۔

۱۵- عدالت کی سامنے سید ابوالاعلیٰ مودودی کا بیان: (معنای عدالت در الفاظ سید ابوالاعلیٰ مودودی)، کراچی ۱۹۵۳، این کتاب بہ انگلیسی، عربی، بنگالی، مالایی و سندھی ترجمہ شدہ است۔

۱۶- غلاف کعبہ اس کی شرعی حیثیت، اس کی تاریخ (پردہ کعبہ، شکل شرعی و تاریخی آن)، لاہور، (بی تا)۔

۱۷- حدیث اور قرآن، دہوبند، ۱۹۵۳۔

۱۸- ہمارہ داخلی و خارجی مسائل (مشکلات داخلی و خارجی ما)، کراچی، (بی تا)۔

۱۹- حقیقت حج، لاہور، ۱۹۴۶، این کتاب بہ زبان انگلیسی در لاہور، بنگالی و سندھی ترجمہ شدہ است۔

۲۰- حقیقت امام، لاہور ۱۹۴۶، این کتاب بہ زبان انگلیسی در لاہور و زبان های بنگالی، آلمانی، مالایی، فارسی و سندھی ترجمہ شدہ است۔

۲۱- حقیقت جہاد، لاہور، ۱۹۴۶، این کتاب بہ زبان انگلیسی، بنگالی و سندھی نیز ترجمہ شدہ است۔

۲۲- حقیقت صوم و صلاۃ، لاہور۔ این کتاب بہ زبان انگلیسی با عنوان Worship in Islam، لاہور ۱۹۷۶، همچنین بہ زبان های بنگالی، آلمانی و سندھی چاپ شدہ است۔

۲۳- حقیقت زکاۃ، لاہور، ۱۹۶۳، این کتاب بہ زبان انگلیسی (۱۹۷۶)، بنگالی، آلمانی و سندھی بہ چاپ رسیدہ است۔

۲۴- ہدایۃ، لاہور (بی تا)۔ این کتاب راہنامی اعضای جماعت اسلامی در کارهای محولہ بہ آنان است۔

۲۵- ہندوستان میں مسلم اقلیت کا مستقبل

بنیاد گذاشت۔ بعد از جدایی پاکستان جماعت اسلامی راہ دو قسمت تقسیم کرد، گروهی در ہند بہ فعالیت پرداختند و گروهی در پاکستان وی نیز بہ لاہور (پاکستان) رفت۔ در سال های نخستین تاسیس پاکستان مودودی نظر مردم را بہ سمت قانون اساسی اسلامی جلب کرد۔ بہ همین علت کم کم وی را دشمن حکومت قلمداد کردند و از ۱۹۴۸ تا ۱۹۵۰ وی در زندان بسر برد، در ۱۹۵۴ در پنجاب دوبارہ بہ زندان افتاد و بہ مرگ محکوم شد۔ اما دیری نپائید کہ محکومیت وی (۱۹۵۵) لغو شد و از زندان نیز آزاد گردید۔ دوبار دیگر نیز در سال های ۱۹۶۴ و ۱۹۶۷ بہ علت ضدیت با رژیم ایوب خان بہ زندان رفت۔ در سال ۱۹۷۲ بہ علت ضعف جسمانی از رہبری حزب استعفا کرد و در ۱۹۷۹ دارفانی را وداع گفت۔

مودودی بیش از ۱۰۰ عنوان کتاب و مقالہ دارد و بیش از ۱۰۰۰ سخنرانی، افکار و آثار وی در جہان اسلام پراکنده است از آفریقا تا اندونزی طرفداران و خوانندگان خود را دارد۔ مهم ترین کتاب وی در تفسیر تفہیم القرآن است کہ از سال ۱۹۴۲ نگارش آن آغاز و سال ۱۹۷۲ بہ انجام رسید وی شک مهم ترین تفسیر قرآن بہ زبان اردوست کہ بہ زبان عربی و انگلیسی و زبان های ہندی ترجمہ شدہ است۔ نوشته های دیگر وی عموماً در موضوع دینی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است۔

(۷)

کتاب شناسی مودودی

۱- «ابوحنیفہ و ابویوسف»، ویرایش شریف، Wiesbaden، ۱۹۶۳، ج ۱، ص ۷۰۳ (اردو)۔

۲- ادبیات مودودی، خورشید احمد، لاہور، ۱۹۷۶ (اردو)۔

۳- دکن کی سیاسی تاریخ (تاریخ سیاسی دکن)، حیدرآباد دکن، ۱۹۴۴۔ این کتاب با عنوان زیر نیز چاپ شدہ است: دولت آصفیہ اور حکومت بریتانیہ: سیاسی تعلقات کی تاریخ پرایک نظر، (دولت آصفیہ و حکومت بریتانیا: نگاہی بر تاریخ روابط سیاسی)، دہلی، (بی تا)۔

۴- دستوری سفارشات پرتنقید: اسلامی اور جمہوری (انتقادی بر پیش نویس قانون اساسی از دیدگاہ اسلامی و دموکراسی)، کراچی، (بی تا)۔

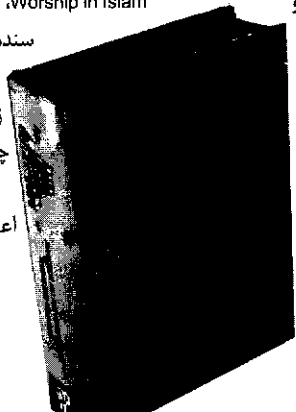
۵- دستوری تجویز (پیش نویس قانون اساسی)، کراچی، (بی تا)۔

۶- دستوری تجویز پر تنقید و تبشیر (نقد و بررسی پیش نویس های قانون اساسی)، لاہور، ۱۹۵۷۔

۷- دعوت اسلامی اور اس کی مطالبات، (جنبش اسلامی و خواستگاہ آن)، لاہور ۱۹۵۳۔

۸- دعوت اسلامی کیاهی؟ (جنبش اسلامی چیست؟)، حیدرآباد دکن، (بی تا)۔

۹- دعوت اسلامی میں خواتین کا حصہ (نقش زنان در جنبش اسلامی)، رامپور (بی تا)۔

- (آینده مسلمانان اقلیت در هندوستان)، ۱۹۴۷؛ این کتاب با عنوان هندوستان میں تحریک اسلامی کا آئندہ لایحہ عمل (استراتژی آئندہ جنبش اسلامی در هند) به چاپ رسیده است.
- ۲۶- حقوق الزوجین، رامپور، ۱۹۵۷.
- ۲۷- عید قربان، لاهور، [بی تا].
- ۲۸- انسان کا معاشی مسائل اور اس کا اسلامی حل (مشکلات اقتصادی انسان و راه حل های اسلامی آن)، لاهور، ۱۹۴۷، این کتاب به زبان های عربی، بنگالی، مالایی و مرانی ترجمه شده است.
- ۲۹- انسان کا بنیادی حقوق (حقوق اساسی انسان)، لاهور، ۱۹۶۳.
- ۳۰- اسلام عصر حاضر میں (اسلام معاصر)، لاهور، [بی تا].
- ۳۱- اسلام اور جدید معاشی نظریات (اسلام و نظریات جدید اقتصادی)، دهلی، ۱۹۶۳.
- ۳۲- اسلام اور عادل اجتماعی (اسلام و عدالت اجتماعی)، لاهور، ۱۹۶۳.
- ۳۳- اسلام اور جاهلیت (اسلام و جاهلیت)، لاهور ۱۹۷۶، این کتاب به عربی، بنگالی و مالایی ترجمه شده است.
- ۳۴- اسلام اور خاندانی منسوبه بندی (اسلام و اصول خانواده)، لاهور، [بی تا].
- ۳۵- اسلام اور ضبط و لادت (اسلام و کنترل موالید)، ۱۹۵۱، این کتاب با عنوان زیر چاپ شده است:
Birth control: its social, political, economic, moral and religious aspects, 1968
- (کنترل موالید، جنبه های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، اخلاقی و مذهبی آن)
- ۳۶- اسلام کا نظریہ سیاسی (نظریہ سیاسی اسلام)، لاهور ۱۹۳۹، این کتاب به انگلیسی (۱۹۶۴)، عربی، بنگالی، اندونزیایی، مالایی و سندھی ترجمه شده است.
- ۳۷- اسلام کا اخلاقی نقطہ نظر (نقطہ نظرات اخلاقی اسلام)، لاهور، ۱۹۶۶، این کتاب به زبان عربی و ہندی ترجمه شده است.
- ۳۸- اسلام کا نظام حیا (روش زندگی اسلامی)، لاهور، ۱۹۵۰، این کتاب به زبان عربی، بنگالی، دانمارکی، ہندی و تامیلی ترجمه شده است.
- ۳۹- اسلام کا سرچشمہ قوہ (سرچشمہ نیروی اسلامی)، لاهور ۱۹۶۹، اولین چاپ این کتاب ۱۹۲۵ است.
- ۴۰- اسلامی دستور کی بنیادین (قانون اساسی اسلامی بنیادی (fundamental))، لاهور، ۱۹۵۲ و ۱۹۶۰.
- ۴۱- اسلامی دستور کی تدوین (تدوین قانون اساسی اسلامی)، لاهور ۱۹۵۲، ترجمه انگلیسی آن با عنوان (principles of Islamic state).

کراچی، ۱۹۵۳ و همچنین به عربی و بنگالی ترجمه شده است.

- ۴۲- اسلامی حکومت میں ذمیوں کی حقوق (حقوق غیرمسلمانان در حکومت اسلامی)، لاهور ۱۹۴۸، این کتاب به انگلیسی (۱۹۶۱)، بنگالی و تامیلی ترجمه شده است.
- ۴۳- اسلامی عبادت پر ایک تحقیقی نظر (عبادت اسلامی از منظر مطالعاتی)، رامپور ۱۹۵۵، این کتاب به انگلیسی (کراچی ۱۹۷۳) ترجمه شده است.
- ۴۴- اسلامی معاشیات کی اصول (اصول اقتصاد اسلامی)، لاهور، [بی تا].
- ۴۵- اسلامی نظام اور مغربی لادینی جمہوریت (اسلام و دموکراسی سکولار غربی)، ۱۹۷۴.
- ۴۶- اسلامی نظام تعلیم (نظام آموزشی اسلام)، لاهور، ۱۹۶۳.
- ۴۷- اسلامی نظام تعلیم اور پاکستان میں اس کی انتروداکشن (نظام آموزش اسلامی و معرفی آن در پاکستان)، لاهور، ۱۹۵۷، این کتاب به بنگالی نیز ترجمه شده است.
- ۴۸- اسلامی نظام زندگی اور اس کی بنیادی تصورات (راه ورسم زندگی اسلامی و مفاهیم بنیادی آن)، لاهور ۱۹۶۲.
- ۴۹- اسلامی قانون (قانون اسلامی)، حیدر آباد دکن ۱۹۴۸، این کتاب به انگلیسی ۱۹۵۳ و عربی ترجمه شده است.
- ۵۰- اسلامی تہذیب اور اس کی اصول و مبادی (اصول فرهنگ اسلامی)، لاهور ۱۹۵۵، به عربی نیز ترجمه شده است.
- ۵۱- اتحاد عالم اسلامی، لاهور [بی تا]، این کتاب دوبار به انگلیسی

Towards
Understanding
ISLAM

Towards
Understanding
the Qur'an

English Translation of
Tafseer al-Qur'an

ترجمه شده است:

۶۲- خطبه حرم، لاهور ۱۹۶۴. ترجمه به انگلیسی ۱۹۷۲ و ۱۹۷۳.

۶۳- کتاب الصوم، لاهور، ۱۹۷۳.

۶۴- لباس کامسأله (سؤال درباره لباس)، لاهور ۱۹۷۶، ترجمه عربی

شده است.

۶۵- معاشیات اسلام (اقتصاد اسلامی)، کراچی ۱۹۷۰.

۶۶- مکتب سید ابوالاعلی مودودی، عاصم نعمانی، لاهور، ج ۱،

۱۹۷۰، ج ۲، ۱۹۷۲. این کتاب، نامہ‌های مودودی است.

۶۷- مکتب زندان، حکیم محمد شریف، کراچی، ج ۱، ۱۹۵۲، ج ۲،

۱۹۷۰، این کتاب مکاتبات در زندان مودودی است.

۶۸- مخلوط انتخاب، لاهور، (بی تا)

۶۹- مخلوط انتخاب کیا اور کیا نہی (پیوستن به انتخابات چرا و چرا

نه؟)، لاهور، ترجمه انگلیسی شده است.

۷۰- مسئلہ جبر و قدر، لاهور ۱۹۶۲.

۷۱- مسئلہ خلافت، دهلی ۱۹۲۲.

۷۲- مسئلہ ملکیت زمین (مسئلہ زمینداری)، لاهور ۱۹۵۰، ترجمه به

عربی شده است.

۷۳- مسئلہ قومیات (مسئلہ ملیت)، لاهور ۱۹۳۹.

۷۴- مسئلہ قربانی: شرعی اور عقلی نقطہ نظر (مسئلہ قربانی کردن:

از منظر شرعی و عقلی)، لاهور ۱۹۶۰.

۷۵- مولانا مودودی کی اینٹرویو (مصاحبه با مولانا مودودی)، لاهور

۱۹۷۷.

۷۶- مولانا مودودی کی تقریر (سخنرانی‌های مولانا مودودی)،

ویرایش ثروت صولت، ج ۱ (از آگوست ۱۹۴۱ تا ۱۹۴۸)، ج ۲ (از آگوست

۱۹۴۸-۱۹۵۵)، لاهور ۱۹۷۶.

A) Unity of the muslim world, lahore, 1948.

B) The necessity of Divine Government for the elimination of oppression and

injustice, charles J. Adams lahore, 1967.

۵۲- جماعت اسلامی کی ۲۹ سال (جماعت اسلامی ۲۹ ساله)، لاهور

۱۹۷۰. این کتاب به انگلیسی (۱۹۷۰) ترجمه شده است.

۵۳- جماعت اسلامی کی دعوت (پیام جماعت اسلامی)، لاهور

۱۹۴۸، ترجمه به انگلیسی ۱۹۴۸.

۵۴- جماعت اسلامی کی انتخاب جد و جهد، اس کی مقصد اور

طریق کار (تلاش‌های جماعت اسلامی برای انتخابات، اهداف و عملکرد

آن)، کراچی، بی تاریخ، (۱) این کتاب ترجمه بنگالی نیز دارد.

۵۵- جماعت اسلامی، اس کا مقصد، طریق اور لایحه

عمل (جماعت اسلامی، اهداف و برنامه‌های آن)، لاهور، ۱۹۵۳. این کتاب

به سندی ترجمه شده است.

۵۶- الجهاد فی الاسلام، اعظم گره، هند ۱۹۳۰، ویرایش دوم لاهور

۱۹۴۸، ترجمه به انگلیسی از چارلز آدام (۱۹۷۰).

۵۷- جهاد فی سبیل اللہ، لاهور ۱۹۶۲. ترجمه به عربی، بنگالی و

سندی.

۵۸- ختم نبوت، لاهور، ۱۹۶۳، ترجمه به عربی.

۵۹- خلافت و ملوکیت (خلافت و پادشاهی)، دهلی ۱۹۶۷.

۶۰- خطبه تقسیم اسناد، دهلی ۱۹۶۲. ترجمه به انگلیسی ۱۹۶۲.

۶۱- خطبه، لاهور ۱۹۵۷، ترجمه به انگلیسی با عنوان

fundamental of Islam, ۱۹۷۵. ترجمه عربی، بنگالی، فارسی و سندی.

- ۷۷- معراج کی رات (شب معراج)، لاہور، (بی تا)
- ۷۸- منیر ریپرٹ ہر جماعت اسلامی کا تبصرہ (تحلیل گزارش منیر از جماعت اسلامی)، کراچی، ۱۹۵۶۔
- ۷۹- مسلمان اور موجود سیاسی کشمکش (مسلمانان و مناقشات سیاسی حاضر)، لاہور، ۱۹۳۷ و ۱۹۳۹، ج ۲۔
- ۸۰- مسلمانوں کا ماضی و حال اور مستقبل کی لٹی لایحہ عمل (گذشتہ، حال مسلمانان و برنامه‌ای برای آینده)، کراچی، ۱۹۵۱؛ این کتاب بہ عربی و بنگالی ترجمہ شدہ است۔
- ۸۱- مسلم خواتین سی اسلام کی مطالبات (خواستگاہ اسلام از زن مسلمان)، رامپور، ۱۹۵۵۔
- ۸۲- مطالب نظام اسلامی (خواستگاہ نظام اسلامی)، لاہور ۱۹۴۸۔
- ۸۳- نشر تقریر (گفتگوی رادیویی)، لاہور، ۱۹۶۱۔
- ۸۴- نثو نظام تعلیم (نظام جدید آموزشی)، لاہور، (بی تا)؛ این نکات بہ عربی نیز ترجمہ شدہ است۔
- ۸۵- نشان راہ، لاہور، (بی تا)۔
- ۸۶- نبوت محمدی کا عقلی ثبوت (عقلانیت نبوت محمدی)، لاہور، (بی تا)۔ این کتاب با عنوان prophet of Islam ترجمہ شدہ است، لاہور ۱۹۶۷۔ همچنین در بخشی از کتاب تفہیم القرآن مودودی نیز آمدہ است۔
- ۸۷- پردہ (حجاب)، لاہور ۱۹۳۹، ترجمہ بہ انگلیسی با عنوان Purdah and the status of women in Islam، لاہور، ۱۹۷۲۔ ترجمہ بہ عربی نیز شدہ است۔
- ۸۸- قادیانی مسئلہ (مسئلہ قادیانی ہا)، کراچی، ۱۹۵۳۔ بہ انگلیسی (۱۹۵۳) و عربی ترجمہ شدہ است۔
- ۸۹- قرآن اور پیغمبر (قرآن و پیغمبر)، رامپور، ۱۹۵۴۔ ترجمہ بہ ہندی ہم دارد۔
- ۹۰- قرآن فہمی کی بنیانی اصول (اساس پایہ دانستن قرآن)، لاہور، (بی تا) همچنین در جلد ۱ تفہیم القرآن آمدہ است۔
- ۹۱- قرآن کی چار بنیانی اصطلاح: اللہ، رب، عبادت، دین (چہار اصطلاح پایہ ای قرآن)، رامپور، (بی تا)۔
- ۹۲- قرآن کی معاشی تعلیمات (آموزہ ہای اقتصادی قرآن)، لاہور، ۱۹۶۹۔
- ۹۳- رسائل و مسائل، ج ۴، لاہور ۱۹۵۱-۱۹۶۵۔
- ۹۴- رسالہ دینیات، حیدرآباد دکن ۱۹۳۲، این کتاب بہ زبان انگلیسی، فرانسیسی، آلمانی، ہندی، اندونزیایی، ایتالیایی، ژاپنی، پشتو، پرتغالی، فارسی، سندھی، تامیلی، عربی و بنگالی ترجمہ شدہ است۔ عنوان ترجمہ انگلیسی آن to wards understanding of Islam ہے۔
- ۹۵- سلاجقہ، ج ۲، لاہور، ۱۹۵۴۔
- ۹۶- ترکی میں عیسائیوں کی حالت (وضعیت مسیحیان در ترکیہ)، دہلی ۱۹۲۲۔
- ۹۷- توحید، رسالت اور زندگی بعد موت کا عقلی ثبوت (توحید، رسالت و اثبات زندگی بعد از مرگ)، لاہور ۱۹۶۲۔
- ۹۸- زندگی بعد موت، لاہور ۱۹۵۴، این کتاب بہ انگلیسی، عربی، بنگالی، آلمانی، ہندی، کانارایی و تلگو ترجمہ شدہ است۔
- ۹۹- تفہیمات ۳ ج، لاہور، ۱۹۴۰-۱۹۶۵۔
- ۱۰۰- تحریک آزادی ہندو اور مسلمان (نہضت آزادی ہند و مسلمانان)، لاہور ۱۹۶۴۔
- ۱۰۱- تحریک اسلامی (جنبش اسلامی)، کراچی، ۱۹۶۷۔
- ۱۰۲- تحریک اسلام کا آئندہ لایحہ عمل (استراتژی آئندہ جنبش اسلامی)، لاہور ۱۹۶۶۔
- ۱۰۳- تحریک اسلامی کی اخلاقی بنیادیں (اصول اخلاقی جنبش اسلامی)، لاہور ۱۹۴۵۔
- این کتاب دو بار بہ انگلیسی و یک بار بہ آلمانی ترجمہ شدہ است۔ همچنین بہ عربی و بنگالی نیز ترجمہ شدہ است۔
- ۱۰۴- تحریک جمہوریت، اس کی اسباب اور اس کا مقصد (جنبش دموکراسی، اسباب و اہداف آن)، لاہور، ۱۹۶۸۔
- ۱۰۵- تجدید احیای دین، لاہور، ۱۹۶۳، این کتاب بہ ترکی ترجمہ شدہ است۔
- ۱۰۶- تعلیمات (آموزش و پرورش)، لاہور، ۱۹۶۳۔
- ۱۰۷- ترجمہ قرآن موجز مختصر حواشی (ترجمہ قرآن بہ ہمراہ حواشی)، لاہور ۱۹۷۶۔
- ۱۰۸- ترجمان القرآن، (مجلہ ماہنامہ بہ زبان اردو)، حیدرآباد دکن، ۱۹۳۳-۱۹۳۸، لاہور، ۱۹۳۸۔
- ۱۰۹- سلامت کا راستہ (جادہ فلاح)، لاہور، ۱۹۴۰، این کتاب بہ زبان ہای عربی، بنگالی، آلمانی، ہندی، انگلیسی، مالایی، مراٹی، پشتو، سندھی، تلگو و تامیلی ترجمہ شدہ است۔
- ۱۱۰- سرمایہ داری اور اشتراکیات (سرمایہ داری و کمونیست)، رامپور ۱۹۵۳، این کتاب ضمن کتاب اسلام اور جدید معاشی نظریات نیز آمدہ است۔
- ۱۱۱- سرور عالم، لاہور، (بی تا)۔ ترجمہ انگلیسی با عنوان: The Birth of the prophet and the leader of the world، دہلی ۱۹۷۰ ترجمہ شدہ است۔ این کتاب همچنین بہ زبان ہای بنگالی، ہندی، کانارایی، مراٹی، تامیلی و تلگو ترجمہ شدہ است۔

(مکاتبات مولانا مودودی و مریم جمیله)

124 - Correspondence between maulana
maududi and Maryam Jameel, Lahore, 1969.

(اقتصاد و آموزه‌های سیاسی قرآن)

125- "Economic and political Teaching, of the
Quran" A History of muslim philosophy, ed.

M. M. sharif, Wiesbaden, 1963, vol.1,

pp-178-198.

پی‌نوشت‌ها:

۱- در سال ۹۷۷ق عبدالله خان از یک از ماوراءالنهر به مشهد مقدس
حمله‌ور شد و در پی تخریب حرم مطهر بود. علمای شیعه مشهد به علمای
ماوراءالنهر نامه‌ای فرستادند بر این مبنا که ارادت به اهل بیت جزو دین است و
هیچ قشونی نباید به حرم یورش ببرد. مضمون این نامه و مباحثات پیرامون
آن به هند رسید. شیخ احمد سرهندی در ابطال این نامه کتاب رد و افض
رانگاشت.

(AHistory of sufism in India, vol2,304)

۲- عبدالحق بن سیف بن سعدالله بخاری دهلوی مشهور به محدث
(۹۵۸-۱۰۵۲)، وی حدود هفت سال نزد پدر خود گلستان، بوستان، دیوان
حافظ، میزان صرف، الکافیة فی الصرف و النحو، شرح شمسیه، شرح
عقاید و... را خواند. سپس نزد محمد مقیم و امیرمحمد مرتضی شریفی که از
علمای مدرسه دهلوی بود تلمذ کرد. در سن ۲۸ سالگی از اهل و عیال برید و
حج رفت سپس به احمدآباد برگشت و محضر شیخ وجیه‌الدین بن
نصرالله علوی گجراتی را درک کرد و طریقه قادریه گرفت. در سال ۹۹۶ دوباره
به سفر حج رفت. در مکه نزد شیخ عبدالوهاب بن ولی‌الله و قاضی علی بن
جارالله جواز حدیث گرفت از تصانیف او می‌توان به القلب الایف، ترجمه
زیده‌الآثار المنتخب من بهجة الاسرار به امردار اشکوه از عربی به فارسی
ترجمه شد. رساله فی اقسام حدیث، رساله فی لیلة البراءة، رساله فی
اسرار الصلاة، رساله فی عقد الأنامل، آداب اللباس، فی رد علی بعض اقوال
شیخ احمد سرهندی، رساله فی میحث الوجود، الوظائف، رساله فی وصایا.
القلب الایف در ۳۰ جلد که مهم‌ترین کتاب وی است. در شرح احادیث
نبوی در مسائل نماز و تحیات، اشعة اللمعات فی شرح المشکاة شرح
فارسی در ۴ جلد جامع البرکات فی منتخب شرح المشکاة، مدارج النبوة
و مراتب الفتوة فی سیر النبی به فارسی (۲ جلد). مطلع الانوار البهیة
فی الحلیة الجلیة النبویة، (رک، دایرة المعارف اردو، ذیل محدث دهلوی).

3- Teaching of shah waliullah.

G.M. Jalbani. p1.

۴- رود کوثر، ص ۵۴۳.

۱۱۲- شهادت حق، رامپور، ۱۹. این کتاب به عربی و آلمانی ترجمه
شده است.

۱۱۳- سیرت پاک، ۱۹۷۳، این کتاب ضمن مجله ترجمان القرآن ج
۷۹، شماره ۴ آمده است.

۱۱۴- سیرت ختم‌الرسول، کراچی، [بی تا].

۱۱۵- سیرت کابینمبر (سیره پیامبر (ص)) در مجله ترجمان القرآن،
ج ۸۴، ش ۶ آمده است.

۱۱۶- سود، ج ۲، لاهور، ۱۹۴۸-۱۹۵۲. به عربی و بنگالی ترجمه شده
است.

۱۱۷- سنت کی آئین حیثیت (جایگاه سنت [در اسلام])، لاهور ۱۹۶۳.

۱۱۸- تفهیم القرآن، ج ۶، لاهور ۱۹۴۲-۱۹۷۲. ترجمه به انگلیسی با
عنوان

the meaning of Quran.

علاوه بر ترجمه انگلیسی به عربی، بنگالی و ترکی نیز ترجمه
شده است

(حقوق بشر در اسلام)

119- Human Rieghts in Islam, leicester, 1976.

(حقوق اسلامی و قانون اساسی)

120- Islamic law and constitution, tr, and ed.

khurshid Ahmad, Lahore, 1955, 1960.

(مسلمانان و دنیای مسیحی)

121- Muslims and the christian world, factors

Responsible for Discord and tension, karachi,

1968.

(اندیشه سیاسی در صدر اسلام) علاوه بر ترجمه انگلیسی به عربی،
بنگالی و ترکی ترجمه شده است.

122- "political thought in Early Islam" A

History of Muslim philosophy, ed. M.

sharif, wies baden, 1963 vol.1, pp. 656-672.

(بیباید دنیا را تغییر دهیم، گزیده‌ای از نوشته‌های
ابوالاعلی مودودی)

123- Come let us change this world,

selections from the writing of moulana

maududi. tr. and ed. Kaukab sadducee,

karachi, 1971.

Mohan Guruswamy, Hindustan times, june 22, 1995.

3. Incyclopedia of the Quran, jane Dammen McAuliffe, 3 Vol.

4. muslim fundamentalism in India, Rupadhyay. sauth Asia

Analysis Group, paper no 351.

5. muslims in India, Qamar Hassan, 1987.

6. Maulana Maududi and Islamic state, sayed Riaz Ahmad, Lahor people's publishing House 1976.

7. muslims in India, A.G.Noorani, Oxford 2003.

8. Muslim (political thought Through the ages 1562-1947), G.Allana, Royal Book co. 1988.

9. Islam in modern India, Neria Harish Hebbar. Boloji.com

10. The oxford encyclopedia of the modern Islamic world.

11. A History of India, Hermann kulke and Dietmar Rothmund, Routledge, London. 1991.

12. Indian muslims, Mohammad Mujeeb, London, 1967.

5- Muslim in India, Qamar Hasian, 1987, p3.

۶- جنبش و هائیگری در هند، علی محمد نقوی، ص ۱۷-۱۸.

۷- فصول تحفة اثناعشریه به ترتیب زیر است: فصل اول: تاریخچه

ظهور شیعه، در این فصل تشیع را به سه دسته تقسیم می کند ۱- تشیع اصیل

سلمان و ابوذر ۲- تشیع تفضیلة عبدالله ابن سبا ۳- تشیع سبیه که معتقد به

فحاشی به مقدسات اهل سنت هستند. فصل دوم: روش های تبلیغی شیعه

را در این فصل توضیح می دهد. فصل سوم: بنیانگذاران و اسلاف شیعه،

فصل چهارم: بررسی تاریخچه و احادیث شیعه، باب پنجم: در باب اعتقاد

توحید و خداشناسی تشیع است. باب ششم: در باب تشیع به نبوت، باب هفتم:

در اصل امامت وی، در این باب نظرات شریف مرتضی را بررسی می کند. فصل

هشتم: نظرات شیعه درباره معاد و اصل شفاعت است. فصل نهم: در این

فصل بدعت های تشیع را در باب های طهارت، وضو، نماز و... بررسی می کند.

فصل دهم: بدگویی های شیعه نسبت به خلفا و... پاسخ داده می شود. فصل

یازدهم: ویژگی های شیعه به صورت کلی مورد تشریح قرار می گیرد. فصل

دوازدهم: مفصل ترین فصل کتاب است که به اصول عقاید شیعه می پردازد.

8- The Oxford encyclopedia of the Modern Islamic world, vol.1. P200.

۹- دایرةالمعارف اردو، ذیل بریلوی.

۱۰- منطقه ای است در ایالت اترپرادش که در حال حاضر از آگراتا ایالت

هاریانامنداد دارد. قومی که در آنجا زندگی می کردند به قوم مئو شهرت

داشتند. این قوم از طریق راهزنی، قتل، جنایت و کشاورزی امرارمعاش

می کردند. این قوم اگر چه مسلمان بودند، اما رسماً به مذهب هندو علاقه

داشتند. در حقیقت عقاید آنها نیمی مسلمان و نیمی هندوی بود و از

آداب مسلمانان چیزی نمی دانستند. (رک: مولانا الیاس اور انکی دینی

دعوت، ابوالحسن علی ندوی، ص ۷۷-۷۸).

۱۱- تبلیغی جماعت، علی محمد نقوی، مرکز تحقیقات رایزنی

جمهوری اسلامی ایران در هند، ص ۱۸.

۱۲- مولانا الیاس اور انکی دینی دعوت، ابوالحسن علی ندوی، ص ۹۰.

۱۳- برای اطلاع بیشتر، رک. به تحریک اسلامی، نعیم صدیقی، لاهور،

۱۹۷۵.

۱۴- جماعت اسلامی کی دعوت، ابوالاعلی مودودی، لاهور، ص ۳-۵.

15- Maulana maududi and Islamic state,

sayed Riaze Ahmad, Lahore, Peoples

publishing House, 1976.

منابع

1. A History of sufism in India,

saiyid Atar Abbas Rizvi, 2 Vol.

2. "Indian's muslim problem",

۱۳. تحریک اسلامی، نعیم صدیقی، ۱۹۷۹.

۱۴. جماعت اسلامی کی دعوت، ابوالاعلی مودودی، ۱۹۴۸.

۱۵. مولانا الیاس اور انکی دینی دعوت، ابوالحسن ندوی

۱۶. تبلیغی جماعت، علی محمد نقوی، مرکز تحقیقات رایزنی

جمهوری اسلامی ایران - دهلی نو.

۱۷. دایرةالمعارف اردو.

۱۸. انسائیکلوپیدیا پاکستانیکا.

۱۹. نزهة الخواطر، عبدالحی حسنی لکهنوی، ج ۸.

۲۰. تذکره علمای هند، رحمان علی.

۲۱. فهرست مشترک نسخه های خطی فارسی پاکستان،

احمدمنزوی، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

۲۲. فهرست نسخه های خطی فارسی جامعه همدرد، مرکز تحقیقات

فارسی، رایزنی دهلی نو.

۲۳. فهرست نسخه های خطی فارسی انجمن ترقی اردو.

مرکز تحقیقات فارسی، رایزنی دهلی نو.

۲۴. فهرست نسخه های خطی فارسی هردیال، مرکز تحقیقات

فارسی، رایزنی دهلی نو.

۲۵. فهرست نسخه های خطی فارسی جامعه اسلامی.

مرکز تحقیقات فارسی، رایزنی دهلی نو.